

פרק שמיני — 'הערל'; דף ע

'פצוע דכא וכרות שפכה הן ועבדיהן יאכלו ונשיהן לא יאכלו, ואם לא ידעה משנעשה פצוע דכא וכרות שפכה הרי אלו יאכלו' — שמענו מכאן שמי שנעשה פצוע-דכה לאחר שלקח אשה, צריך לגרשה, לפי שהיא אסורה עליו. אך כל עוד לא גרשה ולא ידעה, אוכלת היא בתרומה אם כהן הוא. (ים של שלמה)

'אלו כן הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים אבל קנוי קנין עולם אוכל' — הגם ששניהם קנויים לזמן, שהרי 'קנוי קנין עולם' היינו לעולמו של יובל, אף על פי כן, יש מקום לחלק בין שני סוגי עבדים הללו — ע' אבני נזר (אה"ע שצב) שבאר בכמה אופנים. עוד בענין 'תושב ושכיר' — ע' קהלות יעקב קדושין ה.

'תושב ושכיר דכתב רחמנא בפסח מאי ניהו, אי נימא תושב ושכיר ממש, משום דהוה ליה תושב ושכיר איפטר ליה מפסח? והא קיימא לן...'. — כתבו התוס' (בד"ה אלא) על פי המכילתא, שלפי האמת שעבד עברי עושה פסח, כוונת הכתוב היא לתושב ושכיר נכרים. 'תושב' זהו גר תושב ו'שכיר' עכו"ם [שקשור אליו ע"י חוזה שכירות בלבד. רשר"ה שמות יב, מה]. ואמנם לא הוצרך לגופו, שהרי לא עדיף מערל ומבן נכר, אלא להפנותו לגזרה-שוה בא. (לרבי אליעזר. ולרבי עקיבא בא ללמד על גר שמל ולא טבל, וכדלהלן עא.).

והראב"ד (קרבן פסח טז, פירש בישראל, ובשאינו ממונה על הפסח, שאעפ"י שהוא תושבו ושכירו, אין אוכל ממנו.

דף עא

באורים ועיונים

'כל ערל לא יאכל בו למה לי — בו אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור' — יש שאין גורסים 'מרור', או אף אם גורסים — לאו דוקא הוא, אלא נקטוהו משום שגרת הלשון [וכנמצא בכמה מקומות, כגון באלו הן הלוקין 'ארושה וחלוצה לכהן הדיוט'], כי מצות המרור מהתורה אינה עומדת לעצמה אלא מתלווה לאכילת הפסח, וכל שפטור מפסח פטור ממרור. (עפ"י מאירי חדושי הר"ן ורובנו דוד — פסחים כח. וזה תואם עם שיטת הרמב"ם (ספר המצוות — עשה קנח) שאכילת מרור אינה נמנית כמצוה לעצמה).

ואולם יש אומרים שאף על פי שהמרור בזמן הזה אינו אלא מדרבנן (כפסחים קכ), זהו משום שנתמעט מן הכתוב, שבזמן שאין פסח אין מרור, אך באמת היא מצוה בפני עצמה, וגם הערל שאינו אוכל בפסח — חייב במרור מהתורה. (כן דעת רבי דניאל הבבלי, שהשיג על שיטת הרמב"ם הנ"ל. וכן משמע מדיוק לשון התוס' בפסחים (כח בסד"ה כל). ע"ע: 'חדושי הגר"ח על הש"ס'; חדושי ר' שמואל — פסחים לט, עמ' קלט; שו"ת שבט הלוי ח"ט קכב.

וכו"ב יש לדון באשה, למאן דאמר נשים בראשון רשות — האם חייבת במרור מהתורה. ע' בזה ברש"ש פסחים צא ובמנחת חינוך יז, כז).

ז'איצטריך למכתב 'ערל' ואיצטריך למכתב 'כל בן נכר', דאי כתב רחמנא 'ערל' — משום דמאיס, אבל בן נכר דלא מאיס, אימא לא. ואי כתב רחמנא 'כל בן נכר' — משום דאין לבו לשמים, אבל

ערל דלבו לשמים, אימא לא' —

שיטת רש"י (כאן ובכמה מקומות) וכמה ראשונים (עתוס' רמב"ן ורי"ד ועוד), שהערל המוזכר בכל מקום לענין אכילת תרומה וקדשים ולענין עבודה, זהו שמתו אחיו מחמת מילה, שאסור למולו עתה משום הסכנה. ורבנו תם (מוכא בתוס'—ישנים בראש הפרק ובתוס' בחגיגה ובזבחים) חולק וסובר שערל כזה מותר בתרומה, והערל המדובר כאן הוא זה שלא מל את עצמו במזיד או מחמת פחד.

יש אומרים שמכאן המקור לשיטת רש"י, שהערל שהצריך הכתוב לאסרו באכילת פסח — לבו לשמים, והיינו, שאין בערלותו שום איסור, וזהו ערל שמתו אחיו מחמת מילה. וכן מבואר בפירוש רש"י על התורה (שמות יב, מח) על הפסוק וכל ערל לא יאכל בו — 'להביא את שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו מומר לערלות, ואינו למד מבן נכר לא יאכל בו'. (ע' פרי יצחק ח"א לג).

אמנם רבנו תם יסבור, כפי שבארוהו הראשונים (ע' תוס' זבחים, ובראשונים בראש הפרק), שגם זה שלא מל עצמו מפני הפחד מהכאב או מהמילה עצמה, גם הוא בכלל 'לבו לשמים', ושוב כבר אין מקור לחדש שגם זה שהדין מונעו מלמול משום הסכנה, גם הוא בכלל 'ערל' שאינו אוכל בפסח ובתרומה.

רבנו תם דימה ערל שמתו אחיו מחמת מילה לתינוק פחות משמונה ימים, שנסתפקה הגמרא להלן אם מותר לסוכו בשמן תרומה, שכיון שאין עתה חיוב למול, שמא אין איסור באכילת התרומה, כי לא מציאות הערלה היא הגורמת לאסור, אלא התרשלות בקיום המצוה, וכל שאין לו עתה מצוה, כתינוק זה שלא מלאו לו שמונה, או שאינו מצווה עתה למול מפני סיבה אחרת, כמי שמתו אחיו מחמת מילה — אפשר שמתו בתרומה.

דרכים שונות נאמרו להסביר לשיטת רש"י, את החילוק בין ערלות שלא בזמנה למי שמתו אחיו מחמת מילה. אחד ההסברים הוא שבערלות שלא בזמנה הסתפקה הגמרא לומר שאין כאן 'ערלה' כלל, שאין שם ערלה בפחות משמונה (בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל). [בספר שם משמואל (לך) המשיל הערלה לקליפת הפרי, כמו הקליפה שהיא פסולת לפרי, כך הערלה פסולת הגוף, וכשם שאין קליפה לפרי שלא הבשיל עדיין, כך אין הערלה נחשבת כפסולת הגוף אלא במלאת לו שמונה].

— לכאורה גוף הצריכותא תמוהה, הלא שני ענינים נפרדים הם, ערל ובן-נכר, ומהיכי תיתי ללמדם זה מזה, עד שצריך אתה לסברות 'מאיס' ואין לבו לשמים'.

[אכן, התוס' בפסחים הסבירו שהצריכותא מתייחסת על הדיוק 'בו אינו אוכל אבל אוכל במצה ומרור', ולא על עצם האיסור באכילת הפסח. (וע' מהרש"א כאן). אמנם לפי גרסתנו אין זו רהיטת הלשון, כיון שלא הוזכר מאומה על אכילת בן נכר במצה ומרור. עתד"ה דאי].

אלא, כפי שמוכח מכמה מקומות (ע' זבחים רפ"ב ובפירוש המשנה לרמב"ם שם), בן נכר וערל עניינם אחד, שזה ערל-לב וזה ערל-בשר. שניהם דומים לבן-נכר אמיתי, זה באמונתו וזה בגופו, ולכן לולא הסברות המבדילות ומיחדות כל אחד מהם, שזה אין לבו לשמים, וזה מאוס מחמת הערלה, היינו לומדים זה מזה. וכן מבואר בפסוק ביחזקאל (מד, ז) לענין עבודת בית המקדש: בהביאכם בני נכר — ערלי לב וערלי בשר, להיות במקדשי לחללו את ביתי וגו'.

וגם נפקא-מינה להלכה יש בכך, לענין נשיאת כפים; הב"ח והפרי-חדש פסקו (ולא כה'מגן אברהם) שכהן ערל לא ישא כפיו. והתפלאו אחרונים (ע' פמ"ג) על שיטתם מאי שנא מכהן בעל מום, שאף שאם עבד בבית המקדש — חילל עבודה, אף על פי כן מותר הוא בנשיאת כפים, כמבואר במסכת תענית. אלא יש לומר שערל לענין עבודה הרי הוא כבן-נכר, ואין לו שייכות לתפקידי הכהנים כלל וכלל, שלא כבעל מום. (ועפ"י אגרות משה או"ח ח"ב לג, ב)

'לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול' — יש אומרים על פי המדרש שהם מבני קטורה, ונהגו במילה.

(עפ"י ר"ח והערך, וגורסים 'בנוני' — על שם שדרים בהרים גבנונים; ריטב"א ע"ז כז). ויש אומרים שהם נצטוו על המילה. (ע' בענין זה במובא בסנהדרין נט: ובע"ז כז).

'לא תויי ערבי מהול וגבעוני מהול' — ואם תאמר, מה צריך לרבותם מתושב ושכיר, תיפוק ליה מכל בן נכר לא יאכל בו? ויש לומר שמשומדות של בן ישראל פוסלת יותר מגוי גמור, שההתנכרות של ישראל גרועה יותר, הלכך אין ללמוד מבן נכר אלא ישראל שנתנכרו מעשיו. (עפ"י רשב"א וריטב"א. וכן משמע ברמב"ם (קרבן פסח טז, ובספר המצוות — לאוין קכח — עפ"י מכילתא דרשב"י), שאזהרת 'בן נכר' כוללת האכלה לישראל משומד ולא נכרי.

ואולם במכילתא דרבי ישמעאל (טו) מובא שאזהרה זו כוללת גם נכרי, וכן הוא ברש"י עה"ת שמות יב, מג. ולשיטתם אולי יש לומר שכן נח שאינו עובד ע"ז ושומר מצוותיו אינו בכלל 'בן נכר', ועל זה אמרו בגמרא ערבי וגבעוני מהול, שאינם בכלל עובדי ע"ז, שהם ממועטים מ'ערל' ולא מ'בן נכר'. (וצ"ב).

זרבי עקיבא... לא תויי גר שמל ולא טבל, וקטן שנולד כשהוא מהול... ורבי אליעזר לטעמיה דאמר גר שמל ולא טבל — גר מעליא הוא' — מבואר בגמרא שלדעת רבי עקיבא, הפסוק תושב ושכיר לא יאכל בו בא לאסור אכילת פסח לגר שמל ולא טבל. ויש להבין למה לי מיעוט מיוחד לענין פסח, הלא לשיטתו עדיין גוי הוא, ונכלל באיסור של כל ערל או כל בן נכר? כמה תרוצים נאמרו בדבר: יש אומרים (תוס' לעיל מו, ב) שכאן הוא המקור לשיטתו שהטבילה מעכבת את הגרות, מכך שאסרו הכתוב באכילת הפסח. [ודלא כרבי יהושע (שם) שלמד את הדבר מטבילת אבותינו במעמד הר סיני].

והרשב"א תירץ, שכיון שנימול לשם יהדות אעפ"י שלא נגמרה גירותו, מכל מקום כבר התחיל ונכנס קצת בדת יהודית, שאינו צריך אלא טבילה.

ויש מי שכתב (שבט הלוי ח"ה, קונטרס המצוות ג) שרק לענין קרבן פסח היה מקום להתיר לזה שמל ולא טבל, כי גם בפסח מצרים לא מצינו אלא מילה (ומשם המקור למילת גר), אבל טבילה לא מצינו אלא כשנכנסו תחת כנפי השכינה במתן תורה. ולכן הוא אמינא ללמוד פסח דורות מפסח מצרים.

(אמנם, לפי זה הדרש שנלמד מן הפסוקים שנאמרו במצרים, לא היה שייך לאותה שעה, אלא לדורות. וקשה, מנין שבאמת כך הוא, שמה גם הם נצטוו על הטבילה, כדורות? ואכן, רבנו נתנאל (מובא לעיל בתוס' ישנים מו, ב) פשוט לו שלדעת האומר גר שמל ולא טבל אסור בפסח, ישראל שבאותה שעה טבלו כדי לאכול פסחם. וכן מסתבר).

פירוש מיוחדש [שעם כל חידושו הוא מתיישב היטב בפשט] כתב הגאון רבי יצחק מפוניבז' (זכר יצחק ד), ולפיו קושיא מעיקרא ליתא. וכך כתב: לכאורה אין מובן מה שתלו בגמרא דין גר שמל ולא טבל בכתוב תושב ושכיר — מה ענין זה לזה?

אלא אין כוונת הגמרא לסתם נכרי אלא לנכרי הקנוי לישראל, שהיה מקום לומר כשם שעבד כנעני אוכל בתרומה מדין 'קנין כספו' אעפ"י שהוא זר, שכיון שקנוי לו נגרר אחר אדונו, הוא הדין לכל בן נכר שאינו 'ערל' ואין בו דבר הפוסלו, כגון שנימול לשם יהדות, [שאם לא כן, דינו כ'ערל' אף שנימול, כמו שאמרו כאן שאף גוי מהול 'ערל' הוא], אף על פי שלא טבל נגרר אחרי רבו ואוכל מפסחו — לזה בא הכתוב לאסור מאכילת פסח.

וכן הכוונה במה שאמרו 'קטן שנולד כשהוא מהול' — היינו שהוא עבד ליהודי, שכיון שאינו 'ערל' סלקא דעתין שמתר לו לאכול מחמת רבו.

— מבואר בגמרא שלדעת הסובר קטן שנולד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית, אסור לו לאכול מקרבן פסח. ורבי אליעזר המתיר, זהו משום שהולך לשיטתו שאין צריך הטפת דם ברית.

ומכאן הקשו על הרמב"ם שפוסק (מילה א, טז) שצריך הטפת דם ברית ביום השמיני, ומאידך פסק לענין תרומה (תרומות ז, יא) 'הנולד מהול' — אוכל בתרומה?

יש שחילקו בין איסור 'ערל' באכילת תרומה לאיסורו באכילת פסה, שבפסח, הסיבה שאינו אוכל היא (גם?) משום אי קיום מצוות מילה, שהרי אף מילת זכריו מעכבתו מאכילת פסה, ושם אין פסול בגופו, שהרי אינו ערל. הלכך גם בנוולד מהול, כיון שיש בו מצוות הטפת דם ברית, כל עוד לא הטיף — אסור. אבל בתרומה הרי אין מילת זכריו מעכבת אכילתה, ואם כן, המניעה אינה משום אי-קיום-המצוה, אלא מחמת עצם הערלות הפוסלת, ומשום כך סובר הרמב"ם שקטן הנולד מהול, כיון שאינו 'ערל', מותר בתרומה. [ומשום 'ערלה כבושה' (שבת קלה) סובר הרמב"ם שאינו נחשב מחמתה 'ערל'].

ואף על פי שפסח ומילה למדים זה מזה בגזרה שוה, אך כיון שבפסח מצינו דין מיוחד שאינו בתרומה, שמילת זכריו מעכבת, הרי שדין זה הוא הסיבה לאיסור אכילה לקטן שנולד מהול, מה שאין כן בתרומה, כאמור. (זכר יצחק ג. [וכע"ז יש בקהילות יעקב — שבת, פרק ר"א דמילה].)

לפי זה יצא שהנולד מהול, קודם שעברו עליו שמונה, אינו אסור בפסח, אף לפי הצד בגמרא שערלות שלא בזמנה מעכבת, דהכא 'ערל' ליכא, ומצות מילה ליכא. ואפשר שה"ה לאחר שמונה, אלא שמנוע מלהטיף דם ברית מחמת אונס, כגון שהוא בבית האסורים וכד', דמיא למילת זכריו שבאנוס כי האי גוונא אינו מעכב, כמבואר בסוגיתנו).

'אלא זכריו דאיתנהו בשעת אכילה וליתנהו בשעת עשיה — היכי משכחת לה?...' — אף על פי ששעת אכילה בלילה, ואז אינו זמן מילה, מכל מקום אין זה נחשב כ'ערלות שלא בזמנה', כיון שהיה יכול למול מקודם לכן, מה שאין כן תוך שמונה ללידתו. (מרחשת ח"א מג,ה.)

ולכאורה משמע בגמרא שליל שמיני ללידה נחשב כבתוך שמונה, שאם לא כן מה מוכיחה הגמרא משם, הלא יש להעמיד בפשטות שחל יום שמיני ללידתו בט"ו בניסן, שבשעת עשיה לא היה ראוי ובשעת אכילה כבר הוא בשמיני — אלא משמע שליל שמיני נידון כלפניו. ואולם בירושלמי מפורש להפך, שליל שמיני הרי הוא כ'ערלות בזמנה'. וכבר דנו באחרונים. ע"ע במובא בנבחים יב (חוברת נ). וצריך עיון.)

'כגון שחלצתו חמה... דיהבינן ליה כל שבעה...' — בשו"ת בנין ציון (פו) נקט שזו הלכה למשה מסיני, ליתן לו שבעה ימים להברותו. ובספר מנחת שלמה (להגרשו"א. ח"א ז, עמ' מד) כתב שיותר נראה שזהו משיעורי חכמים כדי להרחיק עד כמה שאפשר מן הסכנה, [וכמו שמצינו שחשו חכמים ליישב דעתה של יודלת והתירו להדליק נר בשבת]. אלא שכתב לעיין בדבר זה; 'ובהא מלתא צריך עיון, מאי שנא ממכה של חלל או מכה שע"ג היד דאם רופא אומר שיודע ומכיר ודאי באותו חולי שלא יתגבר כלל על ידי שנמתין עד מוצאי שבת, דמבואר שאין מחללין, ולמה אין סומכין על רופא בעניני מילה אם הוא אומר שיודע ברור דאין שום צורך כלל להמתין ז' ימים, דאפי"ה אין שומעין לו ודוחין מילה בזמנה אף שהיא עצמה דוחה שבת'.

והנה כמה פסקי הלכות מאת הגרש"ז אויערבך זצ"ל, בענין זה (הובאו בקובץ 'אסיא' נט-ס, עמ' 23):
 תינוק הסובל מחוסר דם ('אנמיה') — אם הוא נזקק לטיפול, יש לדחות את המילה שבעה ימים לאחר הבראתו, ואם אינו נזקק לטיפול, אפשר למולו מיד לאחר הבראתו (נשמת אדם יו"ד רסב סק"ב).
 תינוק הסובל מצהבת פיסילוגית, יש למולו מרגע שאינו נראה צהוב לעינים. ('נועם' י תשכ"ז עמ' קסה ואילך).

תינוק שיש לו חום 38 מעלות (צלזיוס) ומעלה נחשב כחולה, גם אם החום נגרם מהתיבשות. לפיכך יש לדחות את המילה שבעה ימים לאחר הבראתו. (נשמת אדם יו"ד רסב סק"ו; ח"ד יו"ד רסב סק"א).
 תינוק שקבל טיפול באנטיביוטיקה בגלל זיהום, והחלים מן הזיהום אך ממשיך בטיפול האנטיביוטי להשלמת מספר הימים השגרתיים בטיפול כזה — יש למולו שבעה ימים אחרי החלמתו ממחלתו, ואין להמתין שבעה ימים אחרי הפסקת הטיפול האנטיביוטי (שם).

תינוק שנולד עם סתימה בצינור הדמעות, והוא נפתח מאליה או על ידי ניתוח — אין חייבים להמתין שבעה ימים אלא מליים אותו מיד כשנתרפא. (נשמת אדם יו"ד רסב סק"ח).
 תינוק שנולד מהול — מותר להטיף ממנו דם ברית אפילו בתינוק חולה בלא המתנת שבעה ימים מהבראתו. (שם רסג סק"ד)
 החיוב להמתין שבעה ימים לאחר הבראה ממחלת כל גופו, חל גם ביחס למבוגר הזקוק למילה (שם רסב סק"ד)

(ע"ב) 'כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין' — המהרש"א דייק (בעיקר מלשון רש"י) שמילת הבן מעכבת אף את האם מלאכול פסח, ואעפ"י שאינה מחוייבת למול את בנה. וב'מנחת חינוך' דחה דיוק זה, שא"מ' לאו דוקא (אלא שבדר"כ היתה היא דואגת שהבן יהא נימול). וכבר האריכו חכמים אחרונים לדון בענין זה, אם דין 'מילת זכריו מעכבת' הוא מחמת אי קיום מצות מילה המוטלת עליו, או שמא הוא דין לעצמו. (ע' לעיל. וע' חידושי הגר"ח על הש"ס; קה"י כאן ועוד).

'לא ניתנה פריעת מילה לאברהם אבינו... יהושע' — ענינים וטעמים בקונטרס דברי חלומות לר"צ הכהן (כב, עמ' 192); פרי צדיק (בא, יב).

*

'... כי שני עורות המכסים הברית-קודש נגדם הם השתי קליפות דעוזא ועזאל הנ"ל; עוזא הוא קליפת הערלה שצריך לכורתה ולהסירה לגמרי, כי הוא שורש הרע של כל הגויים ערלים, ועל כן הוא הנופל לעומק החושך כמ"ש בזוהר שם, וממנו התאווה בישראל לביאת ארמית ולידבק בגוים ולימשך ערלה. ועזאל הוא הקליפה דעור הפריעה, שהגם שהוסר עור ערלה העב והקשה, עדיין יש עור הדק דפריעה, והוא מתמעך מעצמו בגדולים על ידי תשמיש כמו שאמרו בבראשית רבה באברהם, ודי לו בקריעה ולגלות לבד, ואעפ"י שישנו עדיין בגוף למטה, אינו מכסה ומעלים הקדושה עוד.

כי הערלה הוא קשיות הלב ועקשותו בשיקוע ברע ובתאוה, וכענין שכתוב ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד, ואחר שמל והסיר קשיות העורף וערלת הלב עדיין נשאר טמטום ואוטם בלב שלא יניח ליכנס דבר קדושה בו, ודי בזה בקריעת סגור לבבו כענין קרעו לבבכם וגו' בזכרון יום המיתה וכדומה בשבירת התאוות. ודבר זה עיקרו בילדות ושחרות האדם, וכשמזקין נופל ממילא. ומזה הוא חטאת נעורים ועון הוצאת זרע לבטלה שנקרא רע בעיני ה' כי אמרו בזוהר דלא חמי אפי שכינתא, שאין יכול להתראות פני ה' לראות עין בעין...'. (מתוך ישראל קדושים עמ' 128)

דף עב

'אמר רב פפא הלכך יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהליגן ביה... והאידינא דדשו בה רבים שמר פתאים ה' —

זכתב הר"ן איך שכתב הריטב"א בשם רבו וז"ל, מאן דלא בעי למהולי ביומא דעיבא — הרשות בידו, ושפיר עביד, דלא למיסמך על שומר פתאים. והוא הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן. ועוד כתב, אמרו בהגדה: מי מנה עפר יעקב — ראה בלעם המדבר מלא מערלתיהן של ישראל, אמר,